

OLIVERAS I SAMITIER, Josep. 1985, *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 312 pp.

OLIVERAS I SAMITIER, Josep. 1986, *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, Manresa, Caixa d'Estalvis de Manresa, 300 pp.

De l'estudi de la realitat i de l'evolució urbana ens ha d'aparèixer necessàriament la imatge d'una entitat viva i dinàmica. Aquesta és la impressió que ens fa l'estudi d'Oliveras sobre la Manresa del segle XIX, en el qual analitza fonamentalment la relació entre industrialització i creixement urbà.

L'obra que comentem es presenta en dos llibres diferents, però malgrat les diferències entre l'un i l'altre, hem de considerar-la com a unitat. Es tracta d'una aproximació que ens dibuixarà les característiques de la ciutat industrial a través de l'anàlisi dels mecanismes que la configuraren al llarg del segle passat.

Es tracta, evidentment, d'un estudi de geografia urbana que ens explica la formació i l'estructura de la ciutat industrial, contrastant les teories generals en el cas concret de Manresa. Però és també un estudi que combina els mètodes històrics, econòmics i sociològics per tal d'explicar com els homes i els diferents grups socials han anat aprofitant els recursos disponibles a cada moment, al llarg del període estudiat, per produir un nou espai urbà, diferent del de la ciutat pre-industrial. Un nou espai que els permetés gaudir dels beneficis de les noves activitats industrials i, alhora, que donés resposta a les necessitats d'ús de l'espai que la nova societat i l'augment mateix de la població plantejaven.

Ens trobem, doncs, davant d'una obra

que combina les anàlisis més globals i abstractes (models d'industrialització, models interpretatius de la ciutat industrial) amb l'anàlisi més detallada, de carrer o de parcel·la concreta; i encara, on els protagonistes tenen noms i cognoms. I és aquesta contrastació empírica la que dona vida a l'estudi urbà, la que ens mostra les estratègies dels diferents agents urbans i les especificitats de la industrialització i del creixement urbà manresans.

En el primer volum, *Desenvolupament industrial i evolució urbana de Manresa (1800-1870)*, Oliveras ens mostra com les característiques essencials d'una ciutat industrial del segle XIX es van donar també a Manresa, i com un canvi en la manera de producció, que anava acompanyat de l'aparició de la indústria moderna va provocar el creixement demogràfic i urbà de la ciutat.

Per això, després de descriure'ns el model teòric de desenvolupament urbà al segle XIX seguint les teories de Pred i de Jacobs, l'autor s'atura a analitzar les característiques de la ciutat manufacturera.

La ciutat pre-industrial conté una població jove i en una bona part flotant, mostra de la importància de les migracions. La manufactura sedera i el comerç són la base econòmica de la ciutat. Amb el canvi de producció de la seda al cotó, naixeran les primeres fàbriques que introduiran la nova manera de producció. L'agricultura, d'exportació en una bona part, serà un element bàsic perquè contribuirà a l'acumulació de capital i alhora serà un complement molt important dels ingressos de les famílies treballadores.

L'estructura urbana és analitzada a través de la localització de les diferents activitats i de les transformacions que

tenen lloc a la ciutat. L'estructura és la pròpia d'una ciutat pre-industrial, en la qual no hi ha distinció entre lloc de treball i residència, i on trobem una zona o uns carrers de més prestigi social, ja que s'hi situen les residències de les capes més benestants, les funcions comercials i de serveis més especialitzades i els centres de poder. La ciutat que se'n presenta a la segona part del llibre no és gaire diferent de les descrites per Dickens en la seva obra. Hi trobem concretat el model de ciutat industrial a partir dels canvis que experimenta en l'estructura interna i de l'aparició de barris obrers al costat de les fàbriques. L'eliminació dels obstacles per al creixement urbà i les transformacions provocades per l'aparició de nous mitjans de transport —el ferrocarril i les noves carreteres— són conseqüència i alhora causa del desenvolupament urbà.

Després d'analitzar les característiques de la població, l'autor descriu la transformació de les activitats econòmiques: l'enfosament de la veleria i l'ascensió de la indústria cotonera, sobretot la filatura. S'estudien també les possibilitats energètiques de l'aigua manresana i els conflictes que es van derivar de la lluita pel seu control.

L'estructura econòmica de la ciutat és analitzada a partir del Cens de Contribucions comercials i industrials de 1860. El sector tèxtil apareix com a motor de l'economia urbana i generador de noves activitats. L'expansió econòmica va acompanyada d'una millora important dels transports i de les comunicacions, la qual cosa ajuda a la potenciació del mateix sector tèxtil.

Són interessants l'estudi de l'edificació i la tipologia de cases que hi trobem. A més de la casa pagesa i de l'artesanal, pròpies de períodes anteriors, hi trobem

un nou tipus de casa, la de pisos de lloguer. A continuació segueix l'estudi de la propietat urbana, i de la localització de les activitats en l'espai urbà, que ens mostra l'estructura de la ciutat. S'hi diferencia ja un espai industrial (prop del riu Cardener i dels torrents de Sant Ignasi i de Predicadors) i un espai comercial i de serveis que configura el centre de decisions de la ciutat.

En una ciutat en creixement i transformació apareixen nous problemes i noves necessitats. Per això es van realitzar, en uns pocs anys, grans obres d'infraestructura que havien de canviar la fesomia de la ciutat: la fàbrica de gas i la xarxa d'enllumenat públic, els dipòsits i la xarxa d'aigua potable, les clavegueres, l'empedrat dels carrers. Les noves carreteres i l'arribada del ferrocarril acaben de transformar una ciutat que es dota, també, d'equipaments escolars i assistencials regits fonamentalment per ordes religiosos.

Pel que fa a la societat del moment, ens trobem ja amb una burgesia industrial estructurada, sense oposició política i conscient del seu paper, i amb una important classe obrera formada majoritàriament per dones, especialment a la filatura. El govern de la ciutat es troba en mans de fabricants i d'advocats, que constitueixen una minoria emprenedora que intervé activament en els processos socials i en la construcció de la ciutat.

El segon volum de l'obra, *La consolidació de la ciutat industrial: Manresa (1871-1900)*, és part de la tesi doctoral que, sota el títol *Indústria i desenvolupament urbà en una ciutat catalana de tipus mitjà: Manresa en el segle XIX*, va presentar l'autor a la Universitat de Barcelona.

Aquest volum presenta unes característiques diferents respecte de l'anterior.

A més d'analitzar aspectes de l'organització econòmica i de l'estructura urbana del període, l'autor s'entreté més —a causa, en part, de la major abundància de les fonts— en els aspectes de la construcció de la ciutat amb tots els seus condicionants, i insisteix especialment en l'expansió d'aquesta cap al regadiu i en l'estudi de la propietat urbana.

En aquest període, la industrialització s'accentua, però varia la intensitat del procés segons la conjuntura econòmica i política. Amb aquesta es donarà una major diversificació d'altres activitats i serveis, entre els quals adquireix gran importància el comerç a l'engròs. Es reforça, per tot això, el paper de capital de Manresa, que augmenta la seva àrea d'influència.

Augmenta, doncs, la demanda d'habitatges i, després de l'última guerra carlina, el creixement de la ciutat serà ja horitzontal i fora del recinte emmurallat. El desenvolupament urbà es farà seguint les carreteres de Vic i de Cardona, a les quals s'afegiran carrers transversals.

La ciutat resultant tindrà uns espais més diferenciats que els de la ciutat manufacturera. Així, sense que hi hagi una separació total i brusca de l'espai, trobarem zones industrials i zones de comerç especialitzat. També els artesans tenen una localització pròpia, igual que els serveis. Els espais residencials se separen segons la situació econòmica de la família, i dins de la ciutat vella hi ha una clara diferenciació social en funció de l'alçada del pis que s'ocupa dins la casa.

L'obra presenta també un estudi d'altres factors que han incidit en la construcció de la ciutat. Així, analitza les atribucions municipals en matèria urbana resseguint la legislació espanyola al llarg del segle XIX, especialment les lleis d'ali-

neacions i d'eixample i les d'expropiació forçosa.

Segueix amb l'anàlisi de les propostes concretes per ordenar la ciutat en el cas de Manresa: el Pla d'Alineacions i la seva realitat, i també els diversos intents frustrats d'elaborar un pla d'eixample, que no s'arribà a realitzar.

Un altre reflex de la problemàtica ciutadana són les normes que s'imposen per al millor funcionament de la ciutat. Oliveras analitza les ordenances municipals de Manresa i els problemes que hi va haver per adequar-les i posar-les al dia. Unes normes massa estrictes haurien estat un fre per al creixement de la construcció i una limitació dels guanys que el sol urbà possibilitava.

Precisament, el paper dels agents urbans i dels diferents grups socials és comentat àmpliament, abans de resumir en un model interpretatiu el desenvolupament de Manresa a la llum de les teories utilitzades i dels resultats concrets de la investigació.

El llibre acaba amb dues ponències presentades per l'autor en sengles jornades i relacionades amb l'àmbit d'investigació d'aquest estudi. La primera tracta sobre «La importància de l'estudi de les actes municipals en els estudis urbans», i la segona sobre «Els padrons industrials com a font per a l'estudi de la ciutat». Totes dues plantegen qüestions metodològiques interessants.

Resumint, l'obra d'Oliveras ens situa el creixement urbà de Manresa en el marc del procés d'industrialització generat el segle passat a l'Europa occidental. Aquest desenvolupament econòmic i urbà va tenir les seves especificitats respecte del model català, malgrat que en va seguir l'evolució principal segons les diferents conjuntures marcades per l'eco-

nomia i per la situació militar i política.

Pel que fa al seu caràcter particular, hem de tenir en compte la localització mateixa de la ciutat, el seu emplaçament –i, per tant, el marc físic del creixement urbà–, i factors derivats del seu procés econòmic anterior: el fet de disposar d'un regadiu abundant, l'energia hidràulica que proporcionen els salts d'aigua i la tradició manufacturera ens expliquen els trets específics de l'evolució econòmica manresana i, per tant, l'escenari en què es va situar la producció de l'espai de la ciutat industrial.

Rafael Llusà i Torra

SACHS, Carolyn E., 1983 *The Invisible Farmers, Women in Agricultural Production*, Totowa, Nueva Jersey, EUA, Rowman & Allanheld, 149 pp.

Al igual que en otros aspectos de la geografía, el papel de la mujer ha sido siempre ignorado en los estudios agrarios y en la geografía rural. El libro de Sachs tiene el valor de ser el primero que se refiere al trabajo que realizan las mujeres en la agricultura. Como la autora explica en la introducción, aunque la mujer ha participado de una forma constante en la agricultura de los EUA, la división sexual del trabajo continúa sin cambiar, y sigue siendo el hombre quien controla la tierra, la producción, la tecnología y a los trabajadores.

A través de una perspectiva histórica y feminista, la autora pone de manifiesto cómo la mujer ha sido constantemente olvidada e infravalorada en los estudios agrarios. Argumenta que el sistema capitalista se basa en la ideología patriarcal,

en el que la división sexual del trabajo sitúa a la mujer en una posición subordinada respecto al hombre. Es bajo la categoría de «ayuda familiar» que la mujer realiza el trabajo doméstico, y las tareas agrícolas más rutinarias, residuales y con menor grado de desarrollo tecnológico.

El libro está estructurado en cinco capítulos. En primer lugar, la autora efectúa un repaso histórico, a partir del año 1700, de los sucesivos cambios que se han producido en la agricultura de los EUA. Así, analiza la participación de la mujer en la agricultura de subsistencia, cuya tarea básica era la elaboración de productos y servicios para el consumo familiar. Sachs destaca que aunque aquel trabajo era una actividad importante para el funcionamiento de la explotación, era y es infravalorado por ser una actividad sin valor de mercado. A principios de 1800, la mujer será mano de obra barata para el proceso industrializador americano, lo que permitirá capitalizar en parte la explotación familiar.

En el segundo capítulo, Sachs analiza las particulares características del espacio donde tradicionalmente se mueve la mujer; es decir, el ámbito doméstico, la casa. Pone en evidencia que en la explotación agrícola no existe una clara separación espacial entre las tareas domésticas y las agrícolas: estos dos ámbitos se confunden, ya que la mujer realiza un trabajo continuado en función de las necesidades de la explotación.

Con el incremento de la agricultura comercializada, la mujer se ve paulatinamente desplazada de su papel de productora de alimentos para el consumo familiar; se ve privada de su pequeña parcela de poder para pasar a servir de mano de obra no pagada, en función